

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано основні історичні форми глобалізації. Розглянуто основні етапи розвитку процесу глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, історичні форми глобалізації, етапи розвитку глобалізації, архаїчна глобалізація, протоголобалісти.

В статье проанализированы основные исторические формы глобализации. Рассмотрены основные этапы развития процесса глобализации.

Ключевые слова: глобализация, исторические формы глобализации, этапы развития глобализации, архаичная глобализация, протоголобаллисты.

This paper analyzes the main historical forms of globalization. The main stages of the process of globalization.

Keywords: globalization, historical forms of globalization stages of globalization, archaic globalization protohlobalisty.

Постановка проблеми. Особливістю глобалізації є наявність великої кількості різноманітних за своєю суттю процесів, які всі разом у взаємозв'язку відіграють важливу роль та суттєво впливають на розвиток людської цивілізації. Процес глобалізації – це не лише головна тенденція світового розвитку, але й нова система міжнародних відносин, яка формується в сучасному світі, саме тому для дослідження процесів глобалізації повинна бути створена наукова база, яка, на нашу думку, повинна враховувати історичні форми та межі глобалізації.

Метою статті є спроба проаналізувати основні історичні форми та етапи розвитку глобалізації, за допомогою яких обґрунтовується процес глобалізації, його позитивні й негативні наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми. Проблеми глобалізації, зокрема її історичних форм та етапів розвитку, перебувають у центрі уваги багатьох сучасних українських та зарубіжних дослідників, зокрема, таких як Е. Азроянц [2],

О. Білорус [3], Ф. Бродель [4], Т. Кальченко [6], О. Картунов [7], В. Кувалдин [8], Л. Ринейська [9], А. Філіпенко [10], Ю. Шишков [11] тощо.

Виклад основного матеріалу. Перші практичні ознаки глобалізації з'являються в період Нового часу в зовнішній політиці таких країн, як Іспанія, Голландія та Англія. Поступово хвиля глобалізації поширюється на всю Західну Європу, з часом охоплюючи Північну Америку і частково Південну Америку [1, с. 52]. У 50-80-і роки ХХ ст. глобалізаційні процеси поширюються в країнах Азії й Африки і з кінця 80-х років фактично «накривають» посттоталітарні країни Центральної та Південно-Східної Європи [7, с. 171]. Саме в кінці ХХ ст. перед світовою спільнотою постала задача ефективної координації всіх глобальних процесів – глобальної економіки, глобальної екології, політичної структури світової спільноти, проблем бідності, війни і збереження миру, прав людини і суверенітету національних держав тощо. У своєму розвитку процес глобалізації пройшов три основні етапи (рис. 1) [8, с. 13].

Перший етап (XVI-XIX ст.) – епоха становлення індустріальної цивілізації. Великі географічні відкриття, промислова революція, утворення колоніальних імперій, формування світового ринку, виникнення міжнародної торговельно-економічної співпраці.

Другий етап (перша половина ХХ ст.) – епоха становлення імперіалізму. Посилення боротьби за колоніальний перерозподіл світу, зародження національно-визвольного руху в колоніальних країнах і загальне панування державно-монополістичного капіталізму на основі кейнсіанських уявлень про ринкові механізми регулювання.

Третій етап (друга половина ХХ ст.) – епоха краху колоніальної системи імперіалізму і формування основ постіндустріального суспільства. Поява великої групи молодих незалежних держав, утворення ООН і розширення її функцій, виникнення і швидке розповсюдження транснаціональних корпорацій, утворення наднаціональних валютно-фінансових органів, створення НАТО, ВТО, Римського клубу й інших міжнародних організацій.

Рис. 1. Етапи розвитку процесів глобалізації

Пройшовши всі три, етапи глобалізаційні процеси призводять до посилення інформаційних потоків, закінчення холодної війни та формування однополюсного світу, головну роль в якому відіграє так званий «золотий мільярд» [1, с. 50]. Основною проблемою щодо визначення історичної межі та часового характеру глобалізаційних процесів є проблема понятійно-методологічного плану, яка має на меті вирішення низки проблемних питань, зокрема: як співвідносяться поняття глобалізації та інтернаціоналізації, інтеграції; які можливі форми та результати глобальних трансформацій; що саме на сьогодні, необхідно розуміти та пояснювати поняттям глобалізація. Наявність проблем питань сприяє формуванню багатьох різноманітних підходів щодо особливостей сучасних глобалізаційних процесів, їхнього змісту та ролі в сучасному світі та встановленню певних часових меж та орієнтирів глобалізації. Узагальнивши всю різноманітність існуючих підходів, можна виокремити чотири загальноприйнятні концепції, які характеризують історичні межі глобалізації:

1. Концепція глобалізації як зміни форм історичного процесу (концепція «архаїчної глобалізації»).
2. Концепція глобалізації як сучасного економічного феномену.
3. Концепція протоглобалістів.
4. Концепція глобалізації як певної позачасової властивості, яка властива світовому суспільству (концепція Е. Азроянца) [6; 9].

Прихильниками першої концепції є К. Бейлі, А. Теннісон, Ф. Бродель та ін., в працях яких найбільш ґрунтовно висвітлено особливості «архаїчної глобалізації» [10].

Дослідник К. Бейлі у «Архаїчна та новітня глобалізація на теренах Євразії та Африки» здійснює спробу часового виокремлення архаїчної глобалізації та, досліджуючи логіку цього процесу, намагається виокремити причини та умови, за яких відбувається перехід до наступних форм глобалізаційних процесів у зазначених країнах [10]. Велику увагу автор приділяє акторам архаїчної глобалізації, намагаючись з'ясувати, яку роль та місце вони займають у подальших формах цих процесів. Не залишилися поза увагою автора і особливості співвідношення в історії центру та периферії, глобального та локального, а також питання протоглобалізму.

Науковець А. Теннісон у праці «Мусульманський універсалізм та Західна глобалізація» стверджує, що одним із успішних прикладів архаїчної глобалізації є саме мусульманський світ, який неодноразово потерпав від різноманітних викликів глобалізації, а також був активним учасником протоглобалізації й сам досить часто кидав виклики глобалізаційним процесам [10]. Пояснення цього автор знаходить в історії формування мусульманського світу і культури, цивілізації та особливостей світогляду та світосприйняття, визначає основні рушійні сили глобалізаційних процесів у цьому регіоні. Автор

дотримується думки про мультицентричність глобалізаційних процесів і наголошує на особливій ролі мусульманського світу в перебігу цих процесів.

Автор статті «Імперія, знання та культура: від протоглобалізації до новітньої глобалізації» наголошує на особливій ролі культурних аспектів глобалізації, пояснюючи це тим, що ці аспекти є неправомірно маловивченими, оскільки сприяли поширенню знань на ранніх етапах глобалізації [10]. Як приклад, автор наводить взаємозв'язок між експансією та рівнем поширення знань у Британській імперії з кінця XVIII ст. до середини XIX ст. Спираючись на історичні факти, автор приходиться до висновків, що посилення розвитку науки на початковому етапі глобалізації було викликано як активізацією наукових центрів метрополій, так і периферій; глобалізаційні процеси поряд зі змінами технологій та фінансів призводили до змін способів мислення; більшість існуючих рис постколоніальної глобалізації повністю відповідає основним її ознакам кінця XVIII ст. – середині XIX ст.

Основні ідеї прихильників першої концепції є логічними, з огляду на пояснення глобалізаційних процесів як таких, що трансформуються у певні сфери світового простору. Підтвердженням цього є і думка Ф. Броделя, який стверджує, що розмір та можливості існуючого світового простору залежать від особливостей історичного сприйняття часу [4, с. 46]. Наприклад, для Середземномор'я важливими та вагомими історичними подіями були лише ті, які безпосередньо стосувалися їхньої території. Так було доти, поки часовий центр не почав зміщуватися на північ Європи. Тому, на думку Ф. Броделя, кожна історична епоха спонукала глобалізаторів, відповідно до власних можливостей, освоювати світ у відомих їм межах, а тому кожен часовий проміжок світового розвитку вимагав власного рівня глобалізації [4, с. 46].

Прихильниками концепції глобалізації як сучасного економічного феномену є такі вчені: західні – К. Омае, Т. Левітт, Ф. Фукуяма, російські – А. Вебер, А. Неклеса, В. Кузнецов, В. Ядов, і вітчизняні – Д. Лук'яненко, О. Білорус, А. Гальчинський, А. Геєць та інші [9]. Критику концепції «архаїчної глобалізації» та її анахронізм автори пояснюють тим фактом, що зміни у світовій економіці були не лише наслідком тогочасного розвитку, але й самі створювали собі передумови до подальшого загострення протиріч. Зокрема, О. Білорус, виступаючи з критикою щодо прибічників «архаїчної глобалізації», виділяє цілу низку критичних періодів її особливого прискорення:

- перший етап – створення імперій на основі торговельних інтересів, симбіозу держави і релігії (Рим, Візантія, Китай, Київська Русь);
- другий етап – період великих географічних відкриттів і створення економічних імперій і перших глобальних корпорацій (XV ст.);
- третій етап – промислова революція (Європа, XVIII ст.) і формування міжнародних ринків;

– четвертий етап – епоха світових війн XX ст. (1914-1918, 1939-1945), 1948-1989 (холодна економічна світова війна);

– п'ятий етап – інформаційна революція (починаючи з другої половини XX ст.) [3, с. 165].

Посилення уваги науковців до зростання обсягів міжнародних торговельних операцій, створення та діяльності ТНК, розширення меж діяльності міжнародних організацій, створення планетарних комунікаційних мереж, появи мультикультуралізму сприяло появі нового предмета дослідження з економічним акцентом. Ріст тенденцій розвитку світових економічних відносин сприяв

посиленню уваги до цих процесів, що спричинило необхідність реконструкції їх у минулому, а в деяких випадках створенню за аналогією, виокремленню фаз та передумов глобалізації.

Наступна концепція, яка певним чином доповнює попередню, пропонує виділити два основні етапи глобалізації – протогоlobalний та сучасний, або ж етап ліберальної глобалізації.

На підтримку такого підходу виступає і Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка пропонує власну класифікацію глобалізації, яка містить три етапи (рис. 2).

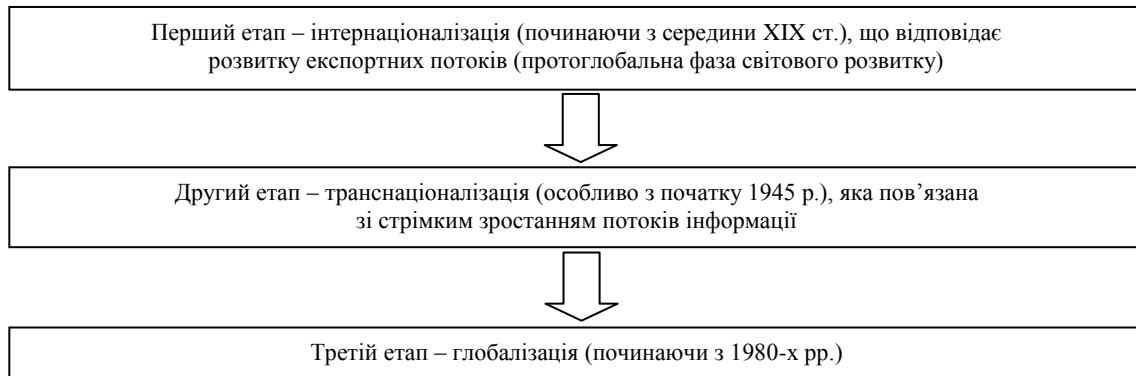

Рис. 2. Класифікація глобалізації ОЕСР

Ототожнення глобалізаційних процесів з посиленням розвитку міжнародних торговельних та економічних зв'язків, зростання фінансової взаємозалежності національних господарств дало можливість дослідникам дійти висновків, що з кінця XIX ст. до початку XX ст. ступінь економічної взаємозалежності розвинених країн відповідно до цих параметрів був не нижчим, ніж наприкінці XX ст.

Концепція «глобалізації як деякої позачасової властивості, що іманентно притаманна світовому суспільству», знайшла своє відображення в термінах філософської науки, які головним чином містяться в працях та доповідях російських дослідників Е. Азроянца та М. Чешкова [9].

Дослідник Е. Азроянц основним завданням власної концепції вважає необхідність об'єднання в одну трьох попередніх, оскільки вбачає в них наявність двох основних розбіжностей: по-перше, у визначенні часових параметрів глобалізації; по-друге, в трактуванні самого поняття глобалізація, яке одночасно можна сприймати і як причину, і як наслідок [9]. На думку автора, якщо глобалізація є причиною та тенденцією, це обов'язково призводить до нав'язування іншим тенденціям, які існують паралельно, але мають інший характер, схожих характеристик, хоча результат їхньої взаємодії повинен обов'язково знайти певне вираження. За інших умов, коли глобалізація сприймається як результат вже існуючих тенденцій, необхідно лише навести їх ґрунтовний перелік. Для подолання таких протиріч необхідно знайти відповідь на такі питання: що ж є

глобальним, і як співвідносяться та взаємодіють такі поняття, як «інтеграція» і «глобалізація» [2, с. 64]. Історичний процес є одним із варіантів розвитку соціальної системи та спрямований на досягнення граничної цілісності, і саме тому, на думку вченого, таку цільову функцію історичного процесу і варто називати глобалізацією [2, с. 64-65].

Отже, глобалізаційні процеси за часом розподіляються на певні етапи, характерні форми яких дозволяють розрізняти їх як історичні типи, щаблі. Не претендуючи на повноту і завершеність, можна назвати такі типи глобалізації: родову, племінну, етнічну, давньоімперську, монархічну, колоніальну, національну та інтернаціональну. Отже, глобалізація є метою історичного прогресу, її тенденціями є інтеграція і дезінтеграція, які визначають динаміку цього процесу, а інтернаціоналізація є сучасним етапом глобалізації. Саме такий підхід передбачає необхідність розглядати глобалізацію не як стратегію, що має на меті досягнення гомогенності, а як важливе джерело різноманітності, а саме процес збирання різноманітних складових до одного цілого. Варто наголосити, що різноманітність не є тенденцією, а є саме результатом, який визначає життєспроможність системи і який не варто ототожнювати з дезорганізацією та хаосом [2, с. 65].

Сучасні процеси глобалізації, як і сама глобалізація, є фрагментарними як за методами, способом пізнання, так і за особливостями цивілізаційного процесу, оскільки кожному напрямку історичного процесу та соціально-

політичної діяльності притаманні власні як ступінь так і рівень просування. Саме тому Е. Азроянц пропонує певний перелік параметрів, які дозволять диференціювати глобалізацію за напрямками діяльності і в межах яких є можливість надавати оцінку ступеню інтеграції історичного суб'єкта в метаспростір, зокрема, природний, економічний, політичний, технологічний, культурний, комунікаційний, демографічний [2, с. 67].

Дещо іншої точки зору дотримується дослідник Ю. Шишков, який стверджує, що глобалізація, як явище, виникає наприкінці ХХ ст. і належить здебільшого до сфери економіки [5, с. 34]. Ю. Шишков намагається охарактеризувати зміст процесів глобалізації як якісно нову стадію процесу інтернаціоналізації господарського життя. Спираючись на такий підхід, автор намагається з'ясувати істинні причини існуючого техніко-економічного та соціально-культурного розриву між країнами «золотого мільярда» та людства в цілому. При цьому він наголошує, що, незважаючи на всі небезпеки, які містить глобалізація, вона все ж таки направлена не поглиблювати розрив між Півднем та Північчю у світовому господарстві, а, навпаки, сприяє його зменшенню [11, с. 57-58].

На думку більшості дослідників, обидва підходи щодо визначення глобалізації є актуальними. Зокрема, Ю. Шишков розглядає глобалізацію як певний етап загального процесу розвитку світової економіки, який став закономірним продуктом усієї попередньої її історії. Але й Е. Азроянц, характеризуючи сучасну стадію еволюції Мегасоціуму, говорить про необхідність «визначити ознаки, за якими можна оцінити ступінь принципової новизни змін, які відбуваються в системі, зокрема, її структурі» [5, с. 34]. Отже, обидва дослідники визнають як наявність універсальної властивості людського соціуму, що полягає у постійному посиленні взаємних зв'язків і залежностей, так і виникнення приблизно з 1980-х рр. ХХ ст. якісно нового етапу розвитку світової цивілізації – глобального.

Таким чином, наведені концепції історичних форм та етапів розвитку глобалізації є актуальними та мають своїх прихильників, хоча й не

позбавленні певних недоліків. Зокрема, щодо концепції «архаїчної глобалізації», то її підхід є дещо однобічним, оскільки розглядає здебільшого лише якийсь певний аспект, а не процес у цілому, і за певних обставин може надати рис глобальності будь-якій історичній події. З точки зору другої концепції можливо заперечити або ж повністю відкинути ідею циклічності світового економічного розвитку. Третя концепція теж частково не витримує критики, оскільки наявні певні суперечності щодо запропонованого двоетапного розмежування глобальних процесів, оскільки більшість економічних подій кінця ХІХ – початку ХХ ст. не набула всесвітніх масштабів, тому що глобальні проблеми не вважалися настільки гострими, і, крім того, процеси цього періоду зближували держави, а не людей. Найбільш логічною, на думку більшості дослідників, є концепція Е. Азроянца, хоча вона й демонструє дещо нетрадиційний підхід до категоріального апарату.

Висновки. Глобалізація – це не тільки одна з основних тенденцій світового розвитку, але й нова система міжнародних економічних і політичних відносин, яка формується в сучасному світі, і саме тому історичне обґрунтування проблем глобалізації сьогодні актуальне питання, тому що дозволяє не тільки усвідомити вплив процесів глобалізації на процеси збереження державності, але й спланувати шляхи адаптування країни до нових реалій. Крім того, аналіз процесів глобалізації та їх дослідження і обґрунтування треба проводити не тільки з урахуванням ситуації, яка склалася у світі, але і з урахуванням історичного розвитку.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого вивчення потребує необхідність вироблення нових підходів щодо історичних форм та етапів існування глобалізації, які на сьогодні означають, що сучасний стан глобалізації – це закономірний результат попереднього розвитку і одна з основних тенденцій сучасного світового розвитку, яка впливає на виникнення нової системи міжнародних економічних і політичних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяш В. І. Державна етнополітика в Україні в умовах глобалізації : [монографія] / В. І. Андріяш. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 385 с.
2. Азроянц Э. А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции / Э. Азроянц. – М. : Издательский дом «Новый век», – 2002. – 416 с.
3. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / О. Білорус. – К. : КНЕУ, 2003. – 357 с.
4. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV-XVIII вв. : [в 3-х т.] / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1992. – Т. 3. Время мира – 573 с.
5. Глобализация экономики – закономерный продукт индустриализации и информатизации социума. Материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба ученых «Глобальный мир». – М. : Издательский Дом «НОВЫЙ ВЕК», 2001. – 68 с.
6. Кальченко Т. В. Глобальна економіка [Електронний ресурс] : [монографія] / Т. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2006. – Режим доступу : <http://www.vuzl.org/books/international-economics/78-kalchenko-global-economy>.
7. Картунов О. В. Вступ до етнополітології : науково-навчальний посібник / О. Картунов. – К., 1999. – 300 с.

8. Кувалдин В. Б. Глобализация – светлое будущее человечества? / В. Б. Кувалдин // НГ-сценарии. – 2000. – № 9. – С. 5–14.
9. Ринейська Л. С. Посібник із вивчення навчальної дисципліни «Глобальна економіка» для студентів всіх напрямів економічної підготовки галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» [Електронний ресурс] / Л. С. Ринейська. – Полтава : ПолтНТУ, 2011. – Режим доступу : <http://skaz.com.ua/economika/18147/index.html>.
10. Філіпенко А. С. Історичний ракурс глобалізаційних процесів. Рецензія на книгу «Глобалізація у світовій історії» (за редакцією А. Г. Гопкінса) [Електронний ресурс] / Філіпенко А. С., Клочко В. П., Фостик М. В. // Економічний часопис-XXI. – № 10. – 2003. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/10/20031016.html>.
11. Шишков Ю. О гетерогенности глобалистики и стадиях ее развития / Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 2. – С. 57–63.

Рецензенти: *Євтушенко О. Н.* – д. політ. н., професор;
Андріяш В. І. – к. політ. н., доцент.

© Андріяш В. І., Ривак Є. І., 2014

Дата надходження статті до редколегії 15.09.2014 р.

АНДРІЯШ Вікторія Іванівна – кандидат політичних наук, доцент, Інститут державного управління Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: етнополітичні процеси, державне регулювання етнополітичних процесів, етноглобалізація.

РИВАК Євген – магістр державного управління, Інститут державного управління Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: історія державного управління, глобалізація, наднаціональні структури.